

U KOJEM JE DŽEPU OCCAMOVA BRITVA?

Hrvoje Lorković

Sveučilište Ulm, Ulm

UDK 159.922.4

Primljeno: 15. 4. 1994.

Autor odbacuje Štulhoferovu kritiku svoga članka u DI 8, ali prihvaća razgovor o epistemološkim teškoćama etnopsihologije. Njihove korijene vidi u dvosmislenosti izraza "racionalan", koji se shvaća kao "promišljen" i kao "probitačan". Samozavaravanje, kao efekt nesvjesnog kognitivnog filtra, premda protuumno, može biti probitačno. Kao izlaz iz dileme, autor predlaže izraze "kvazi" i "meta-racionalnost". Nategnute procjene sebe i drugih susreću se i u čitavih naroda, kadšto u obliku pretjerane samokritičnosti. Autor spominje primjere mogućih kvantitativnih istraživanja takvih pojava.

Kolega Štulhofer (odsad Š) prigovorio mi je u svom kratkom i sažetom odgovoru da izbjegavam raspravu o ključnim epistemološkim teškoćama etnosociologije¹. Rado se odazivljam njegovu izazovu na takvu raspravu, ali smatram potrebnim prvo se osvrnuti na njen povod, moj prilog DI 8 (1993). Taj članak nije nikakva "rasprava" (kako ga zove Š) nego reportaža o asocijacijama povodom čitanja Tomašičeve knjige o ruskom komunizmu. U tekstu je to naglašeno. Naracije o slavenskom matrijarhatu nisu moje (Š: "Lorkovićeve naracije") nego Tomašičeve, a odakle ih je preuzeo, vidljivo je iz desetaka stranica njegova djela ispunjenih referencama. Tvrdnje Tomašičevih američkih kritičara vrlo su mi shvatljive, ali odustajem od rehabilitacije njegovih "nategnutih spekulacija" jer mi se čini da su tvrdnje kritičara inspirirane vjerom u *all men born equal*. Tomašičev materijal ne govori joj u prilog. Strāuliju ne predbacujem da probleme "ne osjeća" (Š) nego ga navodim kao suvremenika koji pokazuje da se bar u nekih među njima nazire interes za pozicije srodne Tomašičevima. Nisam "objelodanio" (Š) ideju prema kojoj su kolektivne kulturne osobine "zamrznute" (Š) u vremenu, i

1

Ovdje objavljenom polemikom, koja će se nastaviti u sljedećem broju časopisa, uredništvo inauguriira novu rubriku "Reagiranja" otvorenu svim sličnim reakcijama i mišljenjima potaknutima tekstovima objavljenim u časopisu. (Prim. ur.)

ne pada mi na pamet argumentirati apsurdnost da, recimo, tipovi poput Oblomova "ni najmanje ne mijenjajući ćud" (Š) ostaju pljunuti, pa zamrznuti stepski jahači.

Ni Tomašić ne spekulira o nepromjenjivosti stepske ćudi, nego rekonstruira – služeći se ponekad iskustvima dubinske psihologije – metamorfoze različitih tipova ruske ćudi iz susreta dvaju etno-, kulturno- i sociološki vrlo različitih populacija, ne zanemarujući pritom ulogu činitelja koji ne potječu niti iz jedne od njih (npr. pravoslavlja). Razlog za Š-ovu rezervu prema Tomašiću vidim u naoko samovoljnim dubinsko-psihološkim rekonstrukcijama impliciranim u djelu, kojima kao da nedostaje racionalni kostur.

Dubinskoj psihologiji od samog se njenog početka prigovaralo da barata iracionalnim momentima. Prema Occamu, "entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem". Najslučujem da naš occamovac, pokušavajući objasniti zbivanja poput rata racionalnim izborom, smatra svaki postulat podsvijesti suvišnim, "praeter necessitatem". Meni se naprotiv čini da je podsvijest epistemološki upotrebljiva. Ušto mislim da je etnopsihologija biljka koja bi baš na hrvatskom tlu mogla uspijevati i donositi neočekivano bogate plodove. "Polemika" o tome nije doduše još ni počela, ali mi je već sada drago da sam, očešavši se o racionalnu lisicu, istjerao polemičkog vuka.

Problem racionalnosti vidim u tome što se u jednom pojmu pokušava obuhvatiti dva nejednaka svojstva: promišljenost i probitačnost. Ovisno o tome koje od njih preteže, racionalnost (u društvenim odnosima) će poprimati kvalitete kooperativnosti ili strateške vještine. Partneri se uzajamno prepucavaju selektivnim informacijama (dovle smo još u sferi koncepata kako ih skiciraju Štulhofer i Tull, Erasmus 4, 1993). No postoji filter za selekciju informacija, kako o sebi tako o drugome. Epistemološko je pitanje je li taj filter racionalan ili nije.

Filter (zapravo čitav niz filtera) selektivno propušta neke informacije a koči prolaz drugih. Svrha filtra nije da se ograniči epistemska sposobnost partnera, nego da se ostvari mogući probitak koji pojedinac crpi iz deformirane slike o sebi i o partneru. Prednost takvih filtera pozna kako politika tako i teorija igara: iz nerealistične slike o sebi i o partneru može se izvući dobitak jer ona bolje motivira za korake koji vode k uspjehu. Slično vrijedi za žrtvu figure u šahu: ona omogućuje zamah napadaja. Jasno da je žrtva povezana s rizikom: ako napad ne uspije, gubitak je veći nego bez žrtve.

Ako se pod racionalnim ponašanjem podrazumijeva objektivna, realistična slika o sebi i drugima, svako će se samozavaravanje smatrati iracionalnim. Ako je naglasak na probitačnosti, i samozavaravanje može biti racionalno. Za epistemologa dilema je nepodnošljiva. Možemo mu savjetovati sljedeća rješenja: ponašanje partnera može se nazvati kvazi-racionalnim. No ne treba zaboraviti ni suca, ili analitičara. On prozire manevre spoznajnog aparata obaju partnera (ne zavarava se), ali uviđa i moguće prednosti. Njegov stav moglo bi se nazvati meta-racionalnim.

Vratimo se žrtvi figure. Razlika između ove i kvazi-racionalnosti je u tome što je žrtva svjesno promišljena, dok samozavaravanje, bar povremeno ili bar

djelomično, nije. Analitičar (ne samo psihoanalitičar) to zna: *svijest* o samozavaravanju bila bi kontraproduktivna; kad progleda svoje samoobmane, svatko je u opasnosti da bude žrtva depresije što je pao tako nisko da sam sebi laže.

Teza o podsvijesti može se i unatoč takvoj analizi činiti neplauzibilnom. Potkrijepiti bi ju se moglo demonstracijom nervnih mehanizama koji bi mogli modificirati sliku svijeta i bližnjih. Takvi su zaista i poznati modernoj neurofiziologiji. Inhibicijski mehanizmi (jedan neuron koči aktivnost drugoga) proučeni su u detalje, a ekstenzivna im zastupljenost u sustavu svjedoči o važnosti uloge.

Moglo bi se prigovoriti da dubinska psihologija susreće osobe koje ne pate od prevelikog, nego prije od premalog samopouzdanja, kojima smeta prevelika samokritičnost. To je tako, no nije nipošto sigurno da je visoka samokritičnost uvijek okrenuta protiv samopouzdanja: ona može biti i izvor ponosa zbog nepoštedne objektivnosti, pa tako može postati izvor dvostruka samozavaravanja. Sve to ilustrira različite (nesvjesne) strategije kojima osoba čuva svoju vitalnost; osnovni epistemološki problem time ne nestaje.

Jedva da je potrebno isticati koliko je varijanti moguće izgraditi na temu racionalnosti, iracionalnosti i njihovih tipova, uzajamnih utjecaja, prepokrivanja, maskiranja, koliko se rasprava o tome može voditi. Tu se sukobljuju duhovi izoštrana smisla za sustavnu podjelu s redukcionistima poput Hegela, za koga je racionalnost prirode stajala izvan sumnje.

To što vrijedi za pojedince ne mora međutim vrijediti za čitave narode. Ne bi li trebalo očekivati da će se ekstremne psihičke poremetnje, kakve nalazimo u pojedinaca, u masi toliko izbalansirati da će se svaki narod ponašati manje-više kao svaki drugi? Opažanja pokazuju da nije tako. Najprije su pale u oči tipične reakcije na katastrofe, npr. izgubljene ratove. Ima međutim znakova da kritične faze povijesnog razvoja mogu ostaviti tragove koji se osjećaju stoljećima. Istraživnja u tom smislu ne moraju biti impresionistička. Može se npr. brojiti koliko se često u nekom parlamentu postavlja pitanje je li neki politički potez u prilog međunarodnom ugledu dotične države. Ima analitičara koji tvrde da specifične nacionalne psihologije nema (tako npr. Paul Parin o srpskoj). Tu se i opet može brojiti: jesu li osvajači uvijek tvrdili da su gradovi koje su njihove vojske savnile sa zemljom zapravo srušeni silom neprijatelja (kao što je Vukovar srušen od ustaša)? Da li je Louis XIV tvrdio da mora uništiti Heidelberg jer ovaj ugrožava francusko kraljevstvo?

Meta-racionalno proziranje prednosti onoga što se, kao što smo vidjeli, često, i s nekim pravom, smatra iracionalnim, nije intelektualno nedostižno, ali nije za svakog očigledno niti se svakome čini moralnim; ono je stoga ograničeno komunikabilno. Za komunikabilnu racionalnost vrijedi: *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*.

U čijem je džepu britva?

Ne znam i ne zanima me. Jer ona, ako je vjerovati Štulhoferu, reže sve što me zanima.

IN WHICH POCKET IS OCCAM'S RAZOR?

Hrvoje Lorković

University of Ulm, Ulm

The author rejects Štulhofer's criticism of the author's article in DI 8 but takes up the discussion on epistemological problems of ethnopsychology. The roots of these he finds in the ambiguity of the term "rational", meaning "thought trough" and "advantageous". Self-deception, as an effect of unconscious cognitive filters, though deficient in thought, may be advantageous. To circumvent the dilemma, notions like "quasi-rational" and "meta-rational" are proposed. Distorted self- and other-judgment may occur in whole nations, sometimes in form of exaggerated self-criticism. Some examples of feasible quantitative investigations of such phenomena are given.

IN WELCHER TASCHE IST OCCAMS KLINGE?

Hrvoje Lorković

Universität Ulm, Ulm

Der Autor lehnt Stulhofers Kritik an seinem Artikel in DI 8 ab, nimmt aber die vorgeschlagene Diskussion über epistemologische Schwierigkeiten der Ethnopsychologie auf. Die Wurzeln dieser findet er in der Doppeldeutigkeit von "rational", das als "durchgedacht" und "vorteilhaft" gedeutet wird. Die Selbsttäuschung, als Effekt des unbewußten kognitiven Filters, obwohl denkmäßig unbefriedigend, kann vorteilhaft sein. Zur Lösung des Dilemmas werden Begriffe wie "quasi-rational" und "meta-rational" vorgeschlagen. Entstellte Selbstschätzung kommt auch bei Völkern vor, manchmal als übertriebene Selbst-Kritik. Einige Beispiele möglicher quantitativer Untersuchungen solcher Phänomene werden erwähnt.